

דף סה

‘רבי יוחנן, מאי שנא בעל אוב דנקט’ — שעדיף לנקוט ידעוני כדי שלא נטעה לומר ידעוני פטור מחטאת, כפי שסובר באמת ריש לקיש (ערוך לנר).

‘מקטר לשד — עובד עבודת כוכבים הוא’ — ע’ בשו”ת דעת כהן (לגרא”י קוק וצ”ל. מילואים והשמטות עמ’ רל) — מכתב מחאה ליהודים בפרס שהיו מקטירים ומגישים מנחה לשדים.

‘האי מאן דצמיד זיבורא ועקרבא, אע”ג דקא מיכוין דלא ליזקו אסור’ — בכריתות (ג) אמרו שאם הם באים אחריו — מותר. והקשו בתוספות היכי דמי, אם במקום סכנה — פשוט שמותר, ואם לאו — מדוע מותר.

ויש לישב קושייתם לפי דברי כמה מהראשונים שכתבו שלא נאסר הכישוף כשנעשה לצורך רפואה, כיון שהתועלת מצויה על פי הנסיון (כן משמע מתשובת הרשב”א ח”א תיג [מצוטט בסמוך]. וכ”כ בספר החינוך סב. וכן דעת מהרא”י, מובא בים של שלמה חולין פ”ח ג). והלא דברים קל וחומר, ומה איסור כישוף שהוא בסקילה התירו אפילו שלא במקום סכנה, איסור חובר חבר שאינו אלא באזהרה לא כל שכן (עפ”י שבט הלוי ח”ה קונטרס המצוות כו).

‘שאני מגדף הואיל וישנו בלב’ — ערש”י. ופירושו, שחיוב המגדף בא על מחשבת הלב, ואף המחשב בלב חייב לשמים כאילו גידף בפה. [וזהו הסיבה שאין מועילה חרטה ב’תוך כדי דיבור’ במגדף (וע’ תוס’ ב”ב קכט: ד”ה והלכתא)]. ואילו ידעו בית דין מחשבת הלב, היו צריכים להמית אותו אף במחשבה, וכמו לענין עבודת כוכבים שאמרו (בקדושין מ) שהקב”ה מצרף המחשבה למעשה שנאמר למען תפש את בית ישראל בלבם (עפ”י ר”ן; משך חכמה שלח טו, ל).

ע’ ביוסף דעת ריש כריתות, שיתכן והמגדף בכתב חייב, שכיון שעיקר חיובו על מחשבת הלב, אין הפרש באופן שמגלה מחשבתו, אם בדיבור או בכתובה או בדרך אחרת.

‘ע”ב) ‘שאני עדים זוממין הואיל וישנו בקול’ — רש”י מפרש עיקר חיובם בשמיעת קולם לפני בית דין הוא בא, וקול אין בו ממש. והר”ן דחה פירושו, ופירש (עפ”י הרי”ף) ‘ישנו בקול’ — שיכולים להעיד ללא הקשת השפתים זו לזו, כגון שמעידים ללא אותיות השפתים [בומ”פ], הלכך אין זה מעשה, כי הנעת הלשון והשינייים שבתוך הפה אינם ניכרים כל כך [והוא הטעם לפטור מסית ומדיח ומגדף מחטאת]. וכיון שיתכן לעבור ללא מעשה ובאופן זה פטור מהחטאת, הוא הדין כשעושה מעשה — שהרי אמר הכתוב תורה אחת יהיה לכם.

והקשו על כך מחסימה בקול שאמר רבי יוחנן דהוי מעשה. ותרצו, שאני עדים זוממין הואיל וישנן ב’אי’ — כלומר אפילו הנעת הפה אינם צריכים, שיכולים להעיד באימות הדברים על ידי הברת אותיות הגרון [אהח”ע] — ובוזה ודאי אין מעשה. [ולענין חסימה, אמנם אם יחסום על ידי הברה כזאת — ייפטר. ולא אמר רבי יוחנן שחייב אלא כשיש שימוש בשאר אברי הפה. ובניגוד לחטאת, לענין מלקות אין הקש להשוות המקרים, הלכך אם עשה מעשה לוקה ואם לא עשה — פטור].

‘שאני עדים זוממין הואיל וישנן בראיה’ — כאמור, כמה ראשונים גרסו ‘הואיל וישנן באיה’ [איה’

בלשון ערבי: 'אף אני כמוהו' (מפרשים). ובלשון ערבית שלנו אָה פירושה כן. ויש לברר מפי בקיאים בערבית ספרותית (הערת הגר"מ מאוזו שליט"א), או 'באין'. כלומר, שייך שיתחייבו ללא שימוש בעקימת השפתים, כגון ששואלים אותו האם גם אתה כמוהו? והוא עונה 'אין', וכדומה. וכיון שכך אין זה נקרא 'מעשה' (עפ"י הרי"ף בשם רב האי; שו"ת המיוחסות להרשב"א רמ. וע"ע בחדושי הר"ן ובשו"ת אבני נזר או"ח נח, ט קכג, ה).
ע"ע: מהר"ץ חיות; בית הלוי ח"א לו; אבני נזר או"ח נח, ב (בבאר שיטת התוס' בסוגיא).

'המעלה בזכורו' — עיין רש"י. התוס' הבינו שהכוונה לזכורו של מכשף, ולכך הקשו ממעשה דשאל. ובספר ערוך לנר שאל מה הכריחם לכך, שלכאורה הכוונה לזכורו של מת [כי הלא יושב בין פרקיו של מכשף ולא בזכורו]. וזו מה שתמהה בעלת אוב דשאל, שעלה כדרכו ולא בזכורו, ולכן אמרה 'ראיתי א' עולים' כמבואר במדרש.
התוס' פרשו בענין אחר. ובהגהות מים חיים (לרבי חזקיה די סילוא. בעל 'פרי חדש') הביא סמך לפרש"י מלהלן קה סע"א, גבי 'בלעם קוסם באמתו היה'.

'אלא אימא עונה כדרכו ועונה בשבת' — יש ליתן טעם למה נשאל בגולגולת עונה בשבת ומעלה בזכורו אינו עונה בשבת; כי יכולת העלאת המת נובעת מכך שסובר המת שנתבקש לדין של מעלה, כמו שאמרו רז"ל לענין שמואל שאמר 'למה הרגזתני לעלות'. ובשבת שאין שם דין, יודע שלא נתבקש לכך ואינו עולה. אבל גולגולת המונחת לפניו ואין צריך להעלותה — עונה גם בשבת (ערוך לנר).

[כיו"ב כתבו חכמי הקבלה שכל מיני כשפים אינם שולטים בשבת (כמוזכר בין השאר בזמירות האריז"ל 'שביתין ושביקין... וכל מיני חרשין') — ע' בספר מגיד תעלומה ברכות ו: מגדים חדשים ח"א עמ' ל].
ע"ע דובר צדק עמ' 106-108 — באור ענין האוב ופירטיו.

'שבת נמי דמרי צבי' — אף דיש טעמים לקדושת השבת, מ"מ צריך ליהזר לא לייחס ערך עצמי לשום נברא, אלא לדעת שגם הטעמים הם מפני שמרי צבי, ואם הי' רוצה הי' מקדש יום אחר, או כולם, או אף לא אחד.
והנה בליל הפסח הבן שואל מה נשתנה הלילה הזה, והאב עונה לו כל ספור יצ"מ הכתוב בהגדה, אבל לא ענה לו מה נשתנה הלילה הזה, דלא נזכר בהגדה דמכת בכורות ויצ"מ היו בט"ו בניסן, ויכול הבן לשאול א"כ למה לא נעשה הסדר ביום אחר, וכנראה מפני שהתשובה האמתית היא דמרי צבי (מהגר"א) נבנצל שליט"א).

'נהר סבטיון יוכיח' — נראה שעל שם פעולתו נקרא כן, 'סבטיון' — לשון שבת [ותוספת 'יון' מצויה, כדלעיל (סג): 'גדין'].
וע' לעיל 'מעשה בסבטא... וכתב רש"י: 'סבטאי' — שם יהודי הוא. ואפשר על שם השבת נקרא.

'ודרש אל המתים — זה המרעיב עצמו והולך ולן בבית הקברות...' — נראה מדברי הרמב"ם והסמ"ג שבכלל איסור תורה של 'ודרש אל המתים', הוא גם כשאינו דורש לגופו של המת אלא לרוחו, ודלא כדעת הרא"ם (שמביאו הגהות מיימוניות יא, יג, וע' רמ"א יו"ד קעט, יד). ואף לפי שיטת הרא"ם, שאין בדבר משום 'ודרש אל המתים', יש מקום להסתפק בדיבור עם רוחות של נפטרים, משום איסור 'אוב' [שלפי התוס' הוא לאו דוקא באופן המסוים שמעלהו בזכורו וכו'].

ולכן נראה שיש לחוש בדבר זה, שלא לדבר עם הרוחות ('ספיריטיזם'). 'ולע"ד אין כדאי לחזק את האמונה על ידי תחבולות כאלה, הקרובות למכשול איסור, ויותר טוב לקיים 'תמים תהיה עם ד' א" (עפ"י שו"ת דעת כהן סא).
ע"ע פסקים וכתבים לגר"י הרצוג, יו"ד ח"א נג.

'רבא ברא גברא' — הפוסקים דנו על אדם הנוצר על ידי ספר יצירה, האם דינו כאדם לענין צירופו למנין ולשאר הלכות — ע' בשו"ת חכם צבי (צג). ומצוין במשנ"ב נה סק"ד); שאילת יעב"ץ (ח"ב פב); ברכי יוסף (או"ח נה,ד); קונטרס דברי חלומות (לר"צ הכהן). גרפס בסו"ס רסיסי לילה, סי' ו; כסא רחמים, ועוד.

אודות ספר יצירה בכלל — ע' בספר עבודת הקדש (לר"מ קורדובר, חלק התכלית יו. מובא בחלקת מחוקק אה"ע א סק"ח). וראה בקונטרס 'פתחים' מאת יוסף ברמסון. ירושלים תשנ"ה, עמ' 75.
עוד על עניני כישוף ופעולותיה — ע' בספר דרך ה' לרמח"ל ח"ג פרק ב; יערות דבש ח"א דרוש ד.

'זה האוחז את העינים' — דנו הפוסקים אם מדובר שעושה מעשיו על פי כחות על-טבעיים, והרי זה מין ממניי הכישוף, או אסור אף כשמעשיו נעשים רק על ידי תחבולות שונות וקלות התנועה. וכן נקטו הפוסקים (עפ"י דברי הרמב"ם בספר המצוות לב) לאסור בזה, ואפילו להשתתף ולראות דבר זה. ע' ש"ך (יו"ד קעט סק"ז), חכמת אדם (פט,ו) וקיצור שלחן ערוך (קסו,ד). וכן בשו"ת שבט הלוי (ח"ה קכט) כתב שאין שום צד היתר בדבר.
אך אם אותו 'קוסם' הוא נכרי — התירו לראות להטוטינו. (חכמ"א וקיצוש"ע שם).
וכן האריך בכל זה בשו"ת יביע אומר (ח"ה יו"ד יד). ושם כתב להקל בגוי אף להזמין למסיבה, כגון במשתה חתן וכלה או בפורים).

'לימודי ערבי שביעיות חטיני יפות; עיקורי קטניות מהיות רעות' — נראה שגם זה מתייחס ל'ערבי שביעיות' — כלומר, מה שעוקרים באותה העת נשמר מהרקבה. שאם לא נפרש כן, אין זה ענין למחשב עתים ושעות ואינו בכלל 'מעונן' (ערוך לנר. וראה כסא רחמים).

'ככתבם וכלשונם'

'זה המרעיב עצמו והולך ולן...' —
'יש הגדרה מתאוה שאינו טוב, כמו שאמרו: זה המרעיב עצמו כדי שתשרה רוח טומאה... והפוך התאוה הוא על ידי הקנאה כמו שנתבאר. ולכך הנבדל מתאוה שלא לשמה, ציר של גיהנם סובב בו. פירוש, הוא מפתח עונש הרשעים, כי העולם-הזה כפרוזודור ופתח לעולם-הבא, וכמו שאמרו (ביומא עב) במטותא לא תירתו תרתי גיהנם, שכשגם בעולם-הזה עינה עצמו שלא לשמה, בשביל זה ינחול גיהנם, והוא תרתי גיהנם, שגם עד שלא נכנס לגיהנם סבל גיהנם בעוה"ז שהוא הפתח. וזהו 'כדי שתשרה רוח טומאה' — כל היפך הקדושה הוא טומאה.
מה שאין כן הגדרה מקנאה הוא ע"י תאוה, ואף שלא לשמה טוב...
... 'וי"א רבעו' — הוסיף בו תוקף תאוה אף לשאינו מינו, שזה גורם הגדרת תאוה שלא לשמה, אדרבה

תוקף התאווה וכמפורסם המאמר: מי שמשבר התאווה, הרי יש לו שתי תאוות, כי שבור נעשה שנים ותוקף יותר' (מתוך קומץ המנחה לר"צ הכהן, יט).

ז'לן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח טומאה' —

'והבאים מבית עלמין להתפלל, יפה עושים שרוחצין ידיהם משום רוח הטומאה השורה בבית הקברות, דתניא ... זה הלן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח טומאה'. ונטילת ידים מעבירו, דמהאי טעמא נטלינן שחרית, דשינה אחת מששים במיתה, משום 'בת מלך', וכמה מיני נטילות מנו רבותינו פרק ערבי פסחים דמעביר רוחות רעות.

ונטילה שאחר המת — מנהג הוא ואסמכוה אקרא ירחצו את ידיהם — סופי תבות [למפרע] מת, כך נמצא בנימוקים, ומקובלני מפי מורי ורבי שיש לרחוץ גם הפנים, על שם ובלע המות וגו', ושוב מצאתי כן ברוקח. ועיקר הטעם להעביר רוח הטומאה כדלעיל... (שור"ת מהרי"ל כג).

מנהג העולם שאין מנגבים הידים לאחר נטילת בית הקברות. ושמעתי בשם הגרש"ה וואנר שאינו מנהג אלא לפי שלא היה מצוי במה לקנח. ואפשר שמשום כך אין נוהגים לרחוץ הפנים כדברי מהרי"ל, כי הרוחץ פניו ולא נגבם יפה פניו נבקעות ונפצעות (כדאיתא באו"ח ד, כ).

'אי בעו צדיקי ברו עלמא' — ...' ודבורו של הש"י חשוב מעשה. ומאחר ששבחו של מקום שהוא שבחן של ציבור, היינו דבורן של ציבור כאילו הוא דבורו של מקום, והדבור פועל ישועות. כי דבור הש"י אינו משפה ולחוף, רק בכל העולמות, ובעולם העשייה הוא במעשה. וזהו גם כן כח התורה, שהוא דבורו של הש"י, ונקרא 'דבור'... ולכן אמרו 'אי בעו צדיקי ברו עלמא' — היינו על ידי עסקם בתורה במעשה בראשית. וזהו כחו של ר' חייא ובניו בבבא מציעא (פה): דאמרו 'משיב הרוח' ונשיב זיקא... ומצד דברי תורה דכתיב בה 'אמת', כח דבורו להיות אמת, דהיינו מבורר לעין ולא אמונה לבד, והוא מדת יעקב אבינו ע"ה, שהוא נגד שם הוי"ה הכולל כל העולמות ומברייח מקצה לקצה, גם בעולם עשייה במעשה ממש... (מתוך צדקת הצדיק רלו).

וע"ע במש"כ בתקנת השבין (עמ' 58): 'וכל דברי חכמים מלאים חכמה גדולה, אם בענין הלימוד והידיעה לתלמיד חכם ומבין מדעתו, ואם לענין ההמתקה באמת, כי דברי תורה יש להם כח הפועל בכל העולמות, שכולם מתנהגים ע"פ התורה היוצאה מפי חכמי ישראל האמיתים, ועל כן לשון חכמים מרפא וממתיק לכל הדינים על פי לשונם לבד, כי כל שיחתם תורה, ונתברר שעל פי התורה דכתיב בה 'אמת' שבה נתגלה ונתברר האמת לאמיתו הוא כן'.

'רבא ברא גברא... רב חנינא ורב אושעיא הוו יתבי כל מעלי שבתא ועסקי בספר יצירה ומיברו להו עיגלא תילתא ואכלי ליה' —

'ודשאלתון הא דאמרינן בפרק ד' מיתות: רבא ברא גברא, רבי חנינא ורבי אושעיא הוו יתבי כל מעליה שבתא ועסקי בהדי הדדי וברו עגלא תלתא ואכלי ליה — איך היה ואיך אשתמשו רבנן בשם המפורש לצורך הנאתן דילהון, הא אמר רבי יוחנן: כל המשתמש בכתר של תורה נעקר מן העולם? דע כי לאו על פי שם המפורש עבדי רבנן הלין מאי דעבדי, ברם בחוכמתא חדא רבתא ועמיקתא די הוה ידיעא ביומיהון ואשתכחת ביומי דילן ולית אנן בקיאין בה טוב. וכן אשתכחת ביומי דילן חוכמתא דשרטוטי דידין ודאנפין וחוכמתא דראיית דם נדה' (רב חמאי גאון — ע' בליקוטים הנספחים לספר העיון).

'תנו רבנן: מעונן — ר' שמעון אומר זה המעביר... זה המחשב עתים ושעות... מנחש — זה האומר

פתו נפלה...' – הרשב"א ז"ל האריך בתשובותיו (ח"א תיג) על מה שמצאנו לעתים בדברי רז"ל שמותר לנהוג עפ"י סגולות ורפואות שאינן טבעיות, עפ"י לחשים וכיו"ב, ולא חשו בהם משום דרכי האמורי מעונן ומנחש. הנה קטעים מתוך תשובתו: '... ואומר אני, כי מחסד עליון היה בתחילת הבריאה להמציא בעולמו דברים להעמיד בריאת הנבראים, שאם יקרה (מן) המקרים כחליים ושאר הסיבות (אשר) יוציאו הנמצאים מגדר טבעם השלם, יהיו אלו מוכנים להחזירם אל גדרם או להעמידם על בריאותם. ושם הכחות האלה בעצם הדברים הנמצאים בטבע, מושג בעיון, כסמים והמסעדים הידועים לחכמי הרפואות, או בטבע מסוגל, לא ישיג אותו העיון... ועל כן אמרו אב"י ור"ב דרך כלל, כל דבר שיש בו משום רפואה, אין בו משום דרכי האמורי. ואמנם כתב יתעלה בתורתו תמים תהיה עם ה"א, ו'תמים' הכתוב כאן פירושו אצלי כולל האזהרה וההבטחה — הזהיר שלא נשתבש ונחוש להבלי הגויים הקוסמים והמנחשים ואוכלי הדם בכוננתם הרעה להמשיך להם שדים לא אלוה, רק היות תם עם השם — רוצה לומר, לך עמו בתמימות, מלשון 'ואני בתומי הלכתי' (תהלים כ, יא). והבטיח שבעשית מצוותיו ובעבודתו יהיה תמים, לא יגע בו רע, מלשון 'שה תמים', הפך מה שיחשבו אותם הטועים... ואלוה הבטחון נחלק לענינים לפי הזמנים ולפי האנשים. ודרך כלל לעולם נבטח, כי נלך בטח בלכתנו בדרכי התורה השלמה, והיא המצלת מן המקרים והסכות הנסתרות, כאמרו בשכבך תשמור עליך וזה כולל פרשה והיה אם שמע...'

ואם חל המקרה, כחליים — מותר להתעסק ברפואות ובלבד שיהא לבו לשמים, וידע שאמתת הרפואה ממנו, וידרשנו, ולא שיכוין שהכל תלוי בסם הפלוני וברפואת האיש הרופא... ובגדר זה נכנסו כל דרכי הרפואות, אפילו מה שמועיל בסגולה מן הסגולות בין בעצמים בין בדיבורים...'

ולא עוד אלא שאסור להכנס בעניני הסכנות ולבטוח על הנס, והוא אמרם (בברכות נה.) שקיר נטוי מזכיר עוון. ואמרו (בתענית כ:) כל הסומך על הנס — אין עושין לו נס. ומותר לבטוח באדם, והוא שלא יסור לבו מן השם. ואמר (ירמיה יז, ה) ארור הגבר אשר יבטח באדם ומה יסור לבו, אך לבטוח בשם ושיעשה לו תשועה ע"י האיש פלוני — מותר ומצוה. וזה כולל כל עסקי בני האדם במלאכתם. זולתי האנשים השלמים ושזכויותיהם מרובות...'

וכן מותר שיעשה אדם דבר קודם חול המקרה, כדי שלא יחול, או יאמר דבר או מקרא אחד אפילו מן התורה, להגן. וזהו...'

ובחובר חבר אמרו: המחבר נחשים ועקרבים. ואמרו ז"ל (להלן קא.) שלוחשין על הנחשים והעקרבים. ונראה שזה נכנס בכלל 'כל שהוא לשם רפואה — מותר'... ובכלל 'מעונן' אמרו 'ראש חדש הוא, מוצאי שבת הוא', ואמרו (בשבת קכט.): לא יקיו דם בראש חדש — וזהו גם כן מצד היתר במקום רפואה, משום דאיכא חולשא כמוזכר שם בגמרא. גם ב'לא יקיו דם בשני ובחמשי' שאמרו (שם) — מפני שהם ימים קבועין לדין ב"ד של מעלה וב"ד שלמטה. ואין בזה הסרת הלב מן השמים רק כמאמין בהשגחה ומוסיף יראת ה'. וכמצות התרועה וההכנעה בראש השנה שהוא מוכן לדין עמים. ונוסיף יראה והכנעה בוידויין להגן מדין שמים, דכל שעת הדין והפקידה על באי עולם, קרוב יותר לעונש...'

ומה שאמרו בבבבילת הנשואות בחמישי ושישי מפני שהעסק בפריה ורבייה, והימים האלה, רצוני לומר חמישי ושישי, נתברכו מפיו יתעלה בתחילת הבריאה בפריית ורביית בעלי חיים כדגים והעופות והאדם, וכבר אמרתי שכל יום מימי הבריאה פועל יותר במלאכה שנתחדשה בו משאר הימים.

וכן אפשר שמותר להתעסק באותן הדברים האסורים כדי לבטל מעשים מכשופי המכשפים... (ועוד שם אריכות. וכן בס' קסו ובס' תתכה.

וע"ע: תוס' כריתות ג: תשו' הרמב"ן רפג; חדושי הר"ן ונמו"י כאן; ספר החינוך — סב; שו"ת זכרון יהודה (בן הרא"ש) —

צא; ב"י ורמ"א — יו"ד קעט; שו"ת רדב"ז ח"א תפה; ים של שלמה, חולין פ"ח; שו"ת מהרש"ל, ג; שו"ת שבט הלוי ח"ג קז וח"ה קונטרס המצוות כו, ג; מגדים חדשים ברכות סד.

*

אל תפנו אל האובות ואל הידעונים — בדרך צחות: אל תאמרו די ברצון בלבד ('אובות') — מלשון אבה) ובידיעה בלבד ('ידעוני' מלשון דעה) — כי העיקר הוא המעשה שבא אחרי הרצון והידיעה... (בשם הרבי ר' בונים מפשיסחא)

דף 10

'דתניא אלהים — חול, דברי ר' ישמעאל. רבי עקיבא אומר...' — אפשר שיש נפקותא במחלוקת זו לפי מה שדנו הפוסקים האם לאו זה קיים כלפי דיינים שאינם סמוכים [כמו בזמן הזה] — כן נראה מסתימת הפוסקים, או שמא רק בסמוכים (כדברי התומים כו, ומובא במנחת חינוך סט); — הנה, אם כדברי האומר אלהים לא תקלל — חול, מכך שנקט הכתוב לשון זו, משמע שבסמוכים בלבד מדובר כמו שאמרו בראש מסכתנו. ואולם אם הוא קדש, נקט לשון זו משום ברכת השם, ויש לומר שניתן ללמוד לכל דין, אפילו אינו סמוך (עפ"י שו"ת שבט הלוי ח"ה קונטרס המצוות כט. וע"ש ל, ב).

דיין או נשיא שקלל עצמו — כתב בספר מנחת חינוך (עא) שאינו עובר אלא משום השמר לך ושמר נפשך (ע' שבויעות לו). ולא משום הלאוין האחרים. ואולם בשבט הלוי (ח"ה קונטרס המצוות ל, א) הביא מדברי הרדב"ז שעובר משום כולם.

אלהים בגימטריא: הוא דיין (בעל הטורים משפטים).

מחילה בקללת חברו — כתבו הפוסקים שאדם שמחל על קללתו, ובא אחר וקללו — פטור. אבל אם כבר קלל — אין מועילה מחילה. ואף על פי שהמקלל את עצמו לוקה ואין מועילה מחילתו לעצמו (כבשבויעות לו.), צריך לחלק בין קללת עצמו לקללת חברו (ע' בהסבר הדבר בשו"ת אגרות משה או"ח ח"ג עח). ודנו עוד במחילה מראש של הדיין והנשיא על קללתו, וכן במחילת אב ואם — האם מועילה לפטור את המקללם. במנחת חינוך (מח) כתב שמועילה לפטור, ואין הדבר מוסכם (ע' שו"ת שבט הלוי ח"ה קונטרס המצוות כט, ושם בח"ב קיב, ד).

*

'... לפיכך אתה מוצא את ישראל, שהם ותורתם תמיד עוסקים בפרשה זו — יצר הרע, חטאים עוונות ופשעים, קלים וחמורים, אזהרות וענשים, ואילו אומות העולם כולם מצחצחים לשונם ומעדינים סגנונם, ואף על פי שרוצים גם הם לגדור עצמם מכמה וכמה דברי תועבה ואולם לעולם